

VU Research Portal

Psychosocial and Educational Adjustment of Ethnic Minority Elementary School Children in the Netherlands

Ftitache, B.

2015

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Ftitache, B. (2015). *Psychosocial and Educational Adjustment of Ethnic Minority Elementary School Children in the Netherlands*. [PhD-Thesis - Research and graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Extended summary DU

Achtergrond

Migratie is een sociaal-demografisch fenomeen met een lange bestaansgeschiedenis dat in de loop der tijd mede heeft bijgedragen aan de toenemende culturele en etnische diversiteit in verschillende delen van de wereld. Na de Tweede Wereldoorlog zijn met name in West-Europese landen migratiegolven te zien geweest met als drijvende kracht de grote vraag naar fysieke arbeidskrachten voor de wederopbouw. Het proces migratie, en specifiek de integratie van migranten in nieuwe of andere sociaal-culturele omgevingen, is van oudsher een punt van aandacht geweest in meer klassieke migratielanden zoals de Verenigde Staten en Canada. Door de relatief recente instroom van veelal laaggeschoolde arbeidsmigranten en de daarbij bekende verschijnselen als kettingmigratie (familiehereniging en ‘importhuwelijken’), heeft nu ook West-Europa enige tijd intensiever te maken gekregen met welzijnsvraagstukken gelieerd aan de economische positie en het sociaal-psychologisch functioneren van migranten.

Van belang is dat tegen de achtergrond van deze maatschappelijke ontwikkelingen er een duidelijke verschuiving merkbaar is geweest op het vlak van wetenschappelijk onderzoek. Een groeiend aantal empirische studies werd opgezet met het doel antwoord te vinden op de kernvraag of het hebben van een migratieachtergrond het risico verhoogt om psychologische en sociale problemen te ontwikkelen. Deze onderzoeksvraag kwam enerzijds mede voort uit een in de basis antropologisch idee waarin aangenomen wordt dat het proces migratie an sich, maar ook acculturatie⁵, door een individu of groep mensen als buitengewoon stressvol kan worden ervaren (*stresshypothese*). Er kan hierbij een moeilijk hanteerbaar spanningsveld worden veroorzaakt tussen de sociaal-culturele vereisten van de nieuwe leefomgeving en de capaciteiten die een migrant kan inzetten om deze het hoofd te bieden. Hierdoor kunnen stressvolle psychologische en sociale conflicten optreden die op hun beurt kunnen uitmonden in aanpassingsproblemen en (op den duur) mogelijk ook klinische stoornissen. Onderzoek naar het psychisch-sociaal functioneren van migranten werd daarnaast ook gestimuleerd door observaties in de praktijk van de geestelijke gezondheidszorg. Publicaties van epidemiologische data gaven

weer dat er een relatief hoog incidentiecijfer van psychotische stoornissen bestond onder migrantenpopulaties. Van deze stoornissen, met name schizofrenie, weten we nu dat sociaal- psychologische factoren zoals de ervaring van sociale uitsluiting, een lage sociale status in de maatschappij, en (gepercipieerde) discriminatie een belangrijke rol spelen in de etiologie. Verder zijn er in de afgelopen jaren ook steeds meer gegevens beschikbaar gekomen die aantonen dat migranten meer angst- en stemmingsproblemen hebben wanneer zij vergeleken worden met autochtonen in landen als Noorwegen, België, Groot-Brittannië, Italië, Zweden, Frankrijk en Spanje. Alhoewel de grotere kwetsbaarheid voor het ontwikkelen van psychische en sociale problemen onder migranten met enige regelmaat is toegeschreven aan hun vaak lagere sociaal- economische status (SES), is deze factor niet afdoende geweest om de geestelijke gezondheidsverschillen te kunnen verklaren.

In Nederland wonen op dit moment circa 3,6 miljoen internationale migranten (21.4% van de totale Nederlandse bevolking). Turken (19.8%), Marokkanen (18.8%), Surinamers (17.4%) en Antillianen (7.2%) vormen de vier grootste migrantengroepen die tevens vallen onder de officiële definitie van het hebben van een niet-Westerse status¹, een overkoepelende categorie die meer dan de helft van de totale migrantenpopulatie omvat. Niet-Westerse migranten van de eerste generatie (migrant die zelf daadwerkelijk zijn gemigreerd) hebben vaak een sociaal- economische achterstandspositie die mede gekenmerkt wordt door een relatief lager inkomens- en opleidingsniveau, frequentere en langdurigere werkloosheid, slechtere woonomstandigheden en een minder goede beheersing van de Nederlandse taal. Studies van Nederlandse bodem laten zien dat eerste generatie niet-Westerse migranten ook een minder goede geestelijke gezondheid hebben. Er zijn onder niet-Westerse migranten met name relatief hoge prevalentiecijfers geconstateerd van stemmingsstoornissen en daarmee geassocieerde somatische klachten. Naast een lage SES, worden verschillende andere factoren vaak in verband gebracht met het hogere risico onder migranten om psychosociale problemen te ontwikkelen. Voorbeelden hiervan zijn het hebben van een etnische minderheidsstatus, de ervaring van acculturatiestress waaronder het verlies van pre-migratie sociale netwerken, discriminatie, en moeite met of weerstand tegen het eigen maken van de nieuwe sociaal-culturele vaardigheden (bijvoorbeeld taal).

Dit Proefschrift

Actueel en meer van direct belang voor het huidige proefschrift is het groeiende aandeel migrantenjeugd met een niet-Westerse achtergrond (tweede generatie of kinderen van de eerste generatie). De groei van de totale proportie niet-Westerse migranten in Nederland valt grotendeels toe te schrijven aan een toename van meer dan een kwart miljoen tweede generatie niet-Westerse individuen sinds het jaar 2000. De niet-Westerse migrantenjeugd omvat momenteel 45.2% van de totale niet-Westerse migrantenpopulatie. Alhoewel er duidelijke aanwijzingen zijn dat de nieuwe generaties hun achterstandspositie over de jaren in lijken te lopen (ze bereiken nu vaker hogere vormen van onderwijs en arbeid, wonen in betere wijken en hebben meer ontwikkelde kennis van en vaardigheid in de omgang met de Nederlandse cultuur), blijven maatschappelijke discussies over hun aanpassing in Nederland oplaaien. Wanneer de Nederlandse jeugd van niet-Westerse afkomst wordt vergeleken met de Nederlands autochtone jeugd, wordt duidelijk dat de eerste groep met een schokkend hoog werkloosheidscijfer kampt, nog steeds forse problemen ondervindt als het gaat om de beheersing van de Nederlandse taal, lage schoolprestaties behaald, en oververtegenwoordigd is in strafrechtelijke verdachtencijfers en in dienst justitiële jeugdinstellingen. Op dit moment is wetenschappelijk onderbouwde literatuur die deze (deel)onderwerpen aansnijdt schaars. Onder andere door de hierboven opgesomde demografische en sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen heeft empirisch onderzoek naar de niet-Westerse migrantenjeugd steeds meer prioriteit gekregen. Dit met het doel een beter en wetenschappelijk gestaafd beeld te kunnen krijgen van hun psychologische, en sociale aanpassing.

Kinderen van niet-Westerse migranten hebben een groter risico om een problematische ontwikkeling door te maken in vergelijking met autochtone leeftijdgenoten. Door hun unieke positie als migrantenkind worden ze geconfronteerd met de uitdaging van het opgroeien in twee verschillende culturen, namelijk de cultuur van het land van herkomst (thuis), en de dominante cultuur van het ontvangende land (op school). Een familiale sociaal-economische achterstandspositie kan de kans op een gecompliceerde psychosociale ontwikkeling ook vergroten. Deze achterstandspositie kan de vorm aannemen van (relatieve) financiële armoede, lage sociale klasse, onvoldoende socialisatie van de dominante cultuur, minder beschikbare

ouderlijke sociaal-emotionele steun, en minder (middelen voor) cognitieve stimulatie in de thuisomgeving. Parallel aan hun acculturatie, komen kinderen van migranten ook voor een aantal universele ontwikkelingstaken te staan. Belangrijke taken die iedereen in de kindertijd onder de knie moet zien te krijgen, zijn bijvoorbeeld het eigen maken (internaliseren) van sociaal geaccepteerde normen, waarden en gedragingen, het opbouwen van positieve (vriendschap)relaties met leeftijdgenoten, en het goed doen op school. In tegenstelling tot kinderen van Westerse migranten² in Nederland hebben kinderen van niet-Westerse migranten het hiermee mogelijk(er) moeilijker vanwege de grotere culturele afstand (mate van verschil tussen de ontvangende cultuur en de cultuur van herkomst) die zij dienen te overbruggen om aansluiting te kunnen vinden. Dit vergroot dan niet alleen de waarschijnlijkheid van psychologische stress, maar daarmee ook de kwetsbaarheid voor het ontwikkelen van problemen op het gebied van psychologische aanpassing (externaliserend en internaliserend gedrag), sociaal functioneren en schoolprestaties.

Alhoewel er in de afgelopen jaren meer aandacht is gekomen voor de studie naar etnische minderheidskinderen met een (familie)migratieachtergrond, zijn er nog enorme hiaten in het vakgebied aanwijsbaar die met name betrekking hebben op de aard en het verloop van psychologische en sociale problematiek. Vooralsnog overheerst onduidelijkheid en onwetendheid hierover door niet-eenduidige onderzoeksresultaten die nog te vaak gebaseerd zijn op cross-sectionele data (gegevens van individuen die zijn verzameld op 1 tijdstip en/of zijn gemiddeld op basis van behoren tot een leeftijdscategorie). Internationaal onderzoek laat uiteenlopende resultaten zien waarin kinderen van migranten meer, minder, of evenveel aanpassingsproblemen hebben in vergelijking met kinderen van autochtonen of de etnische/raciale meerderheid. Dit divergente beeld dat regelmatig in verband wordt gebracht met de grote variatie aan gebruikte methoden van onderzoek bemoeilijkt het formuleren van heldere conclusies, het aanreiken van wetenschappelijk bewijs voor vorming of aanpassing van interventies, en –niet allerminst belangrijk–, het belemmert de opzet van een logisch vervolg waarin verklarend onderzoek kan worden gedaan. Onderzoekers en theoretici die zich begeven op het snijvlak van psychologie en etnische diversiteit hebben onder andere om deze redenen onderstreept dat er meer ‘evidence-based’ en longitudinaal onderzoek (meer dan 2 herhaalde metingen) nodig is dat zich richt op het creëren van

een sterker wetenschappelijk gegrond kennissysteem voor de integratie van onderzoek, beleid en praktijk.

Gemotiveerd door deze vraag is er in *dit proefschrift het hoofddoel gesteld meer inzicht te verkrijgen in het psychosociaal en academisch functioneren van Nederlandse kinderen met een niet-Westerse familie migrantenachtergrond*. Hierbij wordt voortgebouwd op de centrale stresshypothese en het daarbij veronderstelde verhoogde risico op aanpassingsproblematiek onder individuen met een migratieachtergrond. Omdat uit verscheidene Nederlandse rapporten naar voren komt dat met name niet-Westerse migranten een grotere achterstandspositie hebben te overbruggen en daarnaast ook oververtegenwoordigd zijn in cijfers waaruit blijkt dat zij meer sociaal-maatschappelijke integratieproblemen ervaren, richt het huidige proefschrift zich op individuen die een niet-Westerse etnische minderheidsstatus als gemeenschappelijke kenmerk hebben. Van de bestaande gegevens die een indicatie geven van het aanpassingsniveau van niet-Westerse migranten beslaat het merendeel individuen die zich in de ontwikkelingsfase van de adolescentie of volwassenheid bevinden. Gegevens die betrekking hebben op *de leeftijd vóór twaalf jaar* zijn schaars of nagenoeg niet beschikbaar. Dit is een schrijnend gebrek, vooral ook omdat we uit eerdere studies in de algemene populatie weten dat (over de tijd stabiel hoge of toenemende niveaus van) psychische en sociale problemen in de kindertijd als sterke voorspellers kunnen fungeren van vaak hardnekkigere psychische problemen, klinische stoornissen en sociale problemen op latere leeftijd. Naast dat deze problemen ernstig beperkende gevolgen kunnen hebben op het persoonlijke, sociale en professionele leven van een individu, drukken ze ook op de maatschappelijke gezondheidskosten.

Behalve het belang van effectieve vroege (preventieve) gezondheidspsychologische interventies, heeft het bestuderen van etnische verschillen in psychosociaal en academisch functioneren *in de basisschoolleeftijd* nog een tal van andere baten. De levensfase vóór twaalf jaar beslaat een ontwikkelings-intensieve periode waarin kinderen voor het eerst hun veilige en vertrouwde thuisomgeving verlaten om primair onderwijs te volgen op een basisschool. De basisschooltijd vormt daarmee een duidelijk referentiepunt waarbij verscheidene ontwikkelingstaken komen kijken en waar kinderen over de gehele wereld mee worden geconfronteerd: het leren omgaan en vormen van (vriendschap)relaties met leeftijdgenoten, een

goede (positieve) sociale positie verwerven in de klas, het leren reguleren van eigen gedrag, emoties en aandacht, en het ontwikkelen van talige en niet-talige cognitieve vaardigheden. Kinderen die er goed in slagen om deze ontwikkelingstaken succesvol te voltooien, maken vaak een normale ontwikkeling door en komen zo makkelijker mee met hun leeftijdgenoten. Kinderen die daarentegen juist meer moeite hebben met het succesvol doorwerken en zich eigen maken van deze ontwikkelingstaken kunnen daarmee een groter risico lopen op psychosociale en academische aanpassingsproblemen. Studies met als focus de basisschoolperiode hebben als voordeel dat het mogelijk is om eenzelfde steekproef kinderen langere tijd te volgen (groep 2/3 t/m groep 8), om sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkelingsgebieden simultaan mee te nemen in het onderzoek, en om meerdere informanten te gebruiken in de schoolcontext (leerkrachten en klasgenoten).

Omdat kinderen van niet-Westerse migranten vaker een start maken in hun schoolse ontwikkeling vanuit een achterstandspositie en ook sociaal-culturele referentiekaders hebben die waarschijnlijk anders zijn dan de kaders op school, worden niet-Westerse kinderen in dit proefschrift beschouwd als een risicogroep voor de ontwikkeling van psychosociale en academische aanpassingsproblemen. Voor het huidige proefschrift is gebruik gemaakt van een gelegenheidssteekproef van 583 basisschoolleerlingen waarin over de aanpassing van niet-Westerse migrantenkinderen op verschillende ontwikkelingsgebieden (gedragsproblemen, emotionele problemen, sociaal gedrag en sociale ervaringen) herhaaldelijk is gerapporteerd door zowel leerkrachten als klasgenoten. Deze gegevens konden alle parallel worden bestudeerd en vergeleken met de gegevens van autochtoon Nederlandse kinderen. Omdat deze steekproef vanaf het begin van de basisschoolperiode (groep 2/3; 6/7 jaar) tot en met het einde (groep 8; 12 jaar) is gevolgd (door jaarlijks herhaalde metingen die verschillende ontwikkelingsgebieden bestrijken), deed zich de uitgelezen kans voor om voor het eerst te kunnen kijken naar *het verloop* van de aanpassing, en een beter beeld te krijgen van *de omvang* en *validiteit* van etnische verschillen in psychosociaal functioneren in de kindertijd. Gezien de relatief omvangrijke steekproefgrootte en beschikbare gegevens op het gebied van sociale positionering in de klas, externaliserend probleemgedrag en Cito Eindtoets Basisonderwijsscores, is tevens een aanzet gegeven voor verklarend onderzoek waarbij gekeken kon worden naar

sociaal-emotionele kindfactoren die onderliggend zouden kunnen zijn aan etnische verschillen in externaliserend probleemgedrag en schoolprestatie. Hierna volgt een beknopte toelichting bij elk van de vier onderzoeksvragen en bijbehorende overzichten van de resultaten. Tot slot volgt een korte algemene omschrijving waarin de implicaties, aanbevelingen en conclusies worden besproken.

De Psychosociale Aanpassing van niet-Westerse Basisschoolleerlingen

Eerder onderzoek naar de aanpassing van de niet-Westerse migrantenjeugd indiceert dat zij meer psychologische (internaliserend en externaliserend) en sociale problemen vertonen dan de autochtone jeugd. Echter, het onderzoek en de maatschappelijke discussie over de aanpassing van de niet-Westerse migrantenjeugd heeft zich tot op heden met name beperkt tot de adolescentieperiode waarin identiteitsontwikkeling een prominente plaats inneemt, en tot het type probleemgedrag dat externaliserend van aard is (bijvoorbeeld agressief en antisociaal gedrag). Onderzoek naar antisociale ontwikkeling in de algemene bevolking heeft laten zien dat volwassenen en adolescenten die persistent agressief en delinquent gedrag vertonen al in de kindertijd kunnen worden geïdentificeerd. Middels herhaalde metingen van vroege psychologische en sociale indicatoren van aanpassing (o.a. oppositioneel-opstandig gedrag, antisociaal gedrag, agressie, en relationele problemen met leeftijdgenoten) kan voorspeld worden welke kinderen een grotere waarschijnlijkheid hebben om normatieve of juist deviante ontwikkelingstrajecten te doorlopen (resp. afnemende of juist toenemende niveaus van probleemgedrag). Tot op heden is het nog onbekend of aanpassingsproblemen onder niet-Westerse basisschoolleerlingen zich al vanaf het begin van de basisschooltijd voordoen en of de kinderen eenzelfde ontwikkelingstraject volgen als die van hun autochtone leeftijdgenoten. Van belang hierbij is het feit dat we nog weinig weten over mogelijke etnische (ontwikkelings)verschillen op het gebied van psychische problemen, sociaal gedrag, en sociale ervaringen.

ONDERZOEKSVRAAG 1

ZIJN ER AL AAN HET BEGIN VAN DE BASISCHOOLPERIODE ETNISCHE VERSCHILLEN WAARNEEMBAAR IN HET NIVEAU VAN PSYCHOLOGISCHE EN SOCIALE AANPASSING? ZO JA, IS ER SPRAKE VAN VERANDERING OF STABILITEIT IN DEZE VERSCHILLEN GEDURENDE HET GEHELE VERLOOP VAN DE BASISCHOOLPERIODE?

De resultaten van **Hoofdstuk 2** en **Hoofdstuk 4** die betrekking hebben op de eerste onderzoeksvraag laten een algemeen beeld zien waarin gedurende de basisschoolperiode zowel leerkrachten als klasgenoten met name etnische verschillen rapporteerden in het niveau van externaliserend probleemgedrag en sociaal functioneren. In vergelijking met autochtoon Nederlandse basisschoolleerlingen vertoonden Nederlandse basisschoolleerlingen met een niet-Westerse afkomst meer externaliserend probleemgedrag (agressie, oppositioneel-opstandig gedrag, en antisociaal gedrag), minder pro-sociaal gedrag, en waren zij vaker slachtoffer van pesterijen door leeftijdgenoten. Deze aanpassingsproblemen waren al in groep 3 aanwezig, en bleven waarneembaar tot en met het einde van de basisschoolperiode in groep 8. Deze etnische verschillen zijn in lijn met cross-sectioneel onderzoek waarin naar voren komt dat de migrantenjeugd meer externaliserende gedragsproblemen vertoont op school en meer sociale problemen ervaart met leeftijdgenoten. In **Hoofdstuk 2** is nu aangetoond dat niet-Westerse migrantenkinderen gedurende de gehele basisschoolperiode kampen met deze aanpassingsproblemen.

In **Hoofdstuk 2** werd tevens gevonden dat zowel leerkrachten als klasgenoten geen etnische verschillen rapporteerden op het gebied van internaliserend probleemgedrag (angst). In cross-sectioneel onderzoek is eerder al aangetoond dat leerkrachten geen verschil of minder emotionele problemen bij de niet-Westerse migrantenjeugd rapporteren. Gezien het feit dat externaliserende en internaliserende problemen vaak samen voorkomen (comorbide zijn), is het opvallend dat dit hier niet bevestigd is. Parallel aan de verhoogde externaliserende gedragsproblemen die zowel leerkrachten als klasgenoten rapporteerden, zou men ook verhoogde niveaus van emotionele problemen verwachten. Deze gevonden discrepantie sluit echter niet uit dat er wel sprake zou kunnen zijn van verhoogde niveaus van emotionele problemen onder basisschoolleerlingen van

niet-Westerse afkomst. Hierbij is het belangrijk op te merken dat overgecontroleerd probleemgedrag, zoals angst, in tegenstelling tot ondergecontroleerd probleemgedrag, zoals agressie en oppositioneel gedrag, meer verborgen, subtiele uitingen zijn van psychologische stress die moeilijker kunnen worden gesignaleerd door anderen. Een andere factor die een rol zou kunnen spelen in het bemoeilijken van de detectie van emotionele problemen bij kinderen van niet-Westerse migranten, zijn mogelijk culturele verschillen in de expressie van psychologische stress. Enige steun hiervoor komt van een Nederlandse studie waarin een hoger niveau van emotionele problemen bij niet-Westerse basisschoolleerlingen wel werd gerapporteerd door niet-Westerse migrantenleerkrachten, maar niet door autochtoon Nederlandse leerkrachten. Het is ook waarschijnlijk dat emotionele problemen meer tot uiting komen in een veiligere thuisomgeving en in de adolescentie. Verschillende studies die gebruik hebben gemaakt van ouder- en zelfrapportage, hebben wel aanwijzingen gevonden voor meer emotionele problemen onder niet-Westerse allochtone jongeren.

In **Hoofdstuk 2**, waarin specifiek is onderzocht of er mogelijk ook etnische ontwikkelingsverschillen over de tijd zijn, lieten de resultaten zien dat de psychosociale ontwikkelingstrajecten van kinderen met een niet-Westerse afkomst over het algemeen vergelijkbaar zijn met die van autochtone basisschoolleerlingen. Ter vergelijking, Amerikaans onderzoek heeft aangetoond dat wanneer Europees-Amerikaanse etnische meerderheidskinderen als referentiegroep worden gebruikt, Afrikaans-Amerikaanse etnische minderheidskinderen meer toenemen in hun externaliserend probleemgedrag in de loop van de basisschoolperiode. In onze steekproef was er geen sprake van een dergelijk 'van-kwaad-tot-erger-patroon'. De structurele etnische niveau verschillen die het duidelijkst naar voren kwamen op het gebied van externaliserend probleemgedrag zijn wel in overeenstemming met eerder Europees onderzoek. Een aantal Europese studies heeft laten zien dat verhoogde niveaus van externaliserend probleemgedrag onder niet-Westerse adolescenten blijven bestaan tot in de vroege volwassenheid.

Validiteit van Leerkrachtbeoordelingen van Externaliserend Probleemgedrag

Een ander belangrijk terrein van onderzoek naar etnische minderheidskinderen houdt zich bezig met de vraag hoe valide gerapporteerde etnische verschillen in het niveau van probleemgedrag zijn. De meeste onderzoeksbevindingen zijn vooralsnog gebaseerd op leerkrachtbeoordelingen als het gaat om probleemgedrag op school. Over het algemeen, en ook in dit proefschrift, worden leerkrachten gezien als centrale figuren in het signalerings- en verwijzingsproces van kinderen met ontwikkelingsproblemen. In vergelijking met ouders en opvoeders, wordt bij leerkrachten aangenomen dat zij meer ervaring hebben in het inschatten van onaangepast gedrag. Omdat zij jaarlijks relatief grote en diverse groepen kinderen onder hun hoede krijgen voor onderwijs, wordt verondersteld dat zij door deze blootstelling aan talrijke voorbeelden een meer waarheidsgetrouwe drempelwaarde van ‘gemiddeld’ aangepast gedrag kunnen hanteren in het beoordelen van (probleem)gedrag.

Het perspectief en de inschatting van leerkrachten is echter, net zoals die van ouders en kinderen, onderhevig aan de invloed van etnisch en/of culturele standaarden die vaak impliciet kunnen doorwerken in de bepaling of een gedraging zou moeten worden beschouwd als problematisch. Hoewel er duidelijke aanwijzingen zijn dat etnische minderheidskinderen (in een achterstandspositie) relatief meer externaliserende gedragsproblemen vertonen, wordt er getwijfeld aan de validiteit van deze gegevens. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat het vaak leerkrachten zijn die meer problemen van externaliserende aard rapporteren en zelf meestal autochtoon zijn of in ieder geval behoren tot de etnische meerderheid. Mede hierdoor zou de rapportage van externaliserende gedragsproblemen onder etnische minderheidskinderen mogelijk toe kunnen worden geschreven aan de vooroordelen van de leerkracht over de etniciteit van de kinderen. Concreet betekent dit dat voor de gedragsvragenlijst niet relevante zaken, zoals in dit geval mogelijk etnisch gebaseerde stereotype overtuigingen en ideeën over kinderen, de interpretatie van leerkrachtbeoordelingen ongeldig zouden kunnen maken.

Studies naar mogelijke etniciteit-specifieke vooroordelen in leerkrachtbeoordelingen van probleemgedrag zijn schaars, in de regel cross-sectioneel, en beperkt tot symptomen van de aandachtstekort-hyperactiviteitstoornis

(ADHD). Longitudinale studies die zowel oppositioneel–opstandig gedrag (ODD) als antisociaal gedrag (CD) beschouwen, ontbreken in de literatuur. Het is dus nog onbekend of leerkrachtvooroordelen invloed hebben op hun rapportage van etnische verschillen in externaliserend probleemgedrag, en bij welke externaliserende problemen dit eventueel voorkomt, en op welk moment tijdens de basisschoolperiode.

ONDERZOEKSVRAAG 2

ZIJN DE DOOR DE LEERKRACHT GERAPPORTEERDE ETNISCHE VERSCHILLEN IN EXTERNALISEREND PROBLEEMGEDRAG BEINVLOED DOOR LEERKRACHT VOOROORDELEN OP BASIS VAN DE ETNICITEIT VAN DE KINDEREN?

Omdat in dit proefschrift de vragenlijst Probleemgedrag op School Interview (PBSI) is gebruikt voor leerkrachtrapportage, is van dit instrument de meetinvariantie (MI) getoetst met behulp van een reeks tests die een indicatie geven van de mate van vergelijkbaarheid van de door de leerkracht toegepaste beoordelingscriteria. Het gaat hierbij om de vraag of leerkrachten over de gehele basisschoolperiode genomen, ongeacht de etniciteit van de kinderen, eenzelfde afkapgrens of drempelwaarde gebruiken bij het beoordelen van de aard, frequentie, en ernst van externaliserend probleemgedrag. In **Hoofdstuk 3** is er geen evidentie gevonden voor systematische etnische verschillen in de door de leerkracht toegepaste beoordelingscriteria. Er is meetinvariantie bereikt voor de leerkrachtbeoordeling van zowel oppositioneel-opstandige als antisociale gedragingen op school. Van belang hierbij is dat dit het geval is over de gehele linie van de basisschoolperiode, wat betekent dat verschillende leerkrachten dus geen onderscheid blijken te maken in hun beoordelingscriteria als functie van de etniciteit van kinderen. De resultaten suggereren dat er geen verschil wordt gemaakt tussen de twee groepen kinderen wanneer leerkrachten externaliserende probleemgedragingen conceptualiseren en wanneer zij de ernst inschatten. Van de door de leerkracht gerapporteerde etnische verschillen in externaliserend probleemgedrag in de huidige steekproef kan dus worden aangenomen dat het onwaarschijnlijk is dat deze voort-

komen uit vooroordelen van de leerkracht op basis van de etniciteit van de kinderen.

Sociale Status in de Klas en Gedragsaanpassing

Gegevens uit verschillende geïndustrialiseerde Westerse landen, waaronder ook Nederland, laten zien dat er zowel onder volwassenen als kinderen een consensus bestaat over de lagere sociale positie van niet-Westerse etnische minderheden in de maatschappij. Deze etnische minderheden worden in vergelijking met andere bevolkingsgroepen over het algemeen minder geaccepteerd en vaker blootgesteld aan verschillende vormen van sociale uitsluiting waaronder afwijzing en stigmatisatie. Alhoewel er nog weinig onderzoek is gedaan naar de sociale positie van jonge niet-Westerse minderheden in de klas, zijn er al aanwijzingen dat etnische minderheden vaker dan andere kinderen minder worden gewaardeerd, langduriger worden afgewezen, en vaker slachtoffer zijn van pesterijen door leeftijdgenoten.

Het ervaren van sociale aansluitingsproblemen met leeftijdgenoten op school is door eerder onderzoek in de algemene populatie opgeworpen als een sterke voorspeller van de ontwikkeling van aanpassingsproblemen zoals agressief-opstandig gedrag, ondermaatse schoolprestatie en antisociaal gedrag. Verscheidene studies laten zien dat kinderen die niet aardig gevonden worden of afgewezen worden door hun leeftijdgenoten meer externaliserende gedragsproblemen vertonen. Omdat (1) de niet-Westerse migrantenjeugd met name meer externaliserende problemen vertoont (zie Figuur 1.1), en (2) deze etnische minderheden uit collectivistische culturen komen waarbij het saamhorigheidsgevoel en geaccepteerd worden (sociale harmonie) zeer belangrijk worden gevonden, is het mogelijk zo dat een lage sociale positie in de klas door niet-Westerse kinderen als stressvoller wordt ervaren. Onderzoek naar de invloed van een etnische minderheidsstatus op het verband tussen sociale positie in de klas en externaliserend probleemgedrag zou kunnen bijdragen aan een empirische basis voor de ontwikkeling en/of aanpassing van preventieve interventies ter verbetering van de sociale-en gedragsaanpassing etnische minderheidskinderen op school.

ONDERZOEKSVRAAG 3

ZIJN ER ETNISCHE VERSCHILLEN IN HET VERBAND TUSSEN SOCIALE STATUS IN DE KLAS EN EXTERNALISEREND PROBLEMGEDRAG GEDURENDE DE EERSTE PAAR JAAR VAN DE BASISCHOOL?

De resultaten in **Hoofdstuk 4** en **Hoofdstuk 2** laten zien dat gedurende de eerste paar jaar van de basisschoolperiode niet-Westerse kinderen minder aardig gevonden worden door hun klasgenoten en meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan autochtone kinderen. Dit is in lijn met eerder onderzoek. Van extra belang is de nieuwe bevinding dat het minder aardig gevonden worden door leeftijdsgenoten een sterker verband heeft met externaliserend probleemgedrag voor niet-Westerse kinderen. Met andere woorden, als autochtone kinderen en niet-Westerse kinderen in gelijke mate niet aardig gevonden worden, dan vertoont de laatste groep meer externaliserend gedrag dan de eerste groep.

De grotere invloed van sociale positie op gedragsproblemen kan te maken hebben met sterkere collectivistische, cultuurgebonden waarden waarbij het behoud van sociale harmonie en het gevoel of idee erbij te horen van groot belang zijn voor het welbevinden. Ook kan het zo zijn dat de niet-Westerse kinderen mogelijk op basis van uiterlijke kenmerken etnisch stereotyperend geëvalueerd zijn door hun klasgenoten. Deze vorm van sociale inschaling kan gevoelens van onmacht en frustratie teweegbrengen, die samen met een verhoogde gevoeligheid om erbij te willen horen uiteindelijk kunnen leiden tot recalcitrant en acting out gedrag om de sociale onrechtvaardigheid toch te kunnen beïnvloeden. Alhoewel deze afleidingen vooralsnog speculatief zijn, is er wel indirect bewijs uit een Nederlandse studie voor deze hypothese. Deze studie liet zien dat onder niet-Westerse jongeren het gevoel er niet bij te horen in zowel de eigen cultuur als de dominante cultuur, een belangrijke voorspeller is van externaliserende coping om sociale problemen met leeftijdsgenoten het hoofd te bieden. Tot slot kunnen additionele complicerende factoren waaronder armoede, lage sociale klasse, psychische problemen in de familie, en ervaren discriminatie ook de beschikbaarheid van ouderlijke steun voor kinderen beperken. Dit kan tot gevolg hebben dat kinderen van niet-Westerse migranten minder opgewassen zijn en dus ook kwetsbaarder zijn voor de negatieve effecten van het niet leuk gevonden worden op school.

Etnische Verschillen in Schoolprestatie

Verscheidene internationale en nationale studies hebben laten zien dat etnische minderheden (in een achterstandspositie) vaker lage schoolprestaties behalen. Van West-Europa zijn er gegevens beschikbaar die aantonen dat individuen met een niet-Westerse migrantenachtergrond lagere scores behalen op gestandaardiseerde academische toetsen, meer moeite hebben toe- en doorgang te vinden op de arbeidsmarkt en vaak lagere functies vervullen. Het ontbreken van adequate onderwijskwalificaties vergroot het risico op sociale immobiliteit en armoede. De Nederlandse niet-Westerse jeugd is vaker en langer werkeloos, verlaat school vaker zonder diploma's, blijft vaker zitten, en volgt vaker een lager niveau van onderwijs dan de autochtone Nederlandse jeugd. De meeste Europese landen gebruiken individueel gestandaardiseerde testcores ter afsluiting van het primair onderwijs als richtlijn voor toegang tot en plaatsing in het voor het kind passend niveau van secundair onderwijs (vergelijkbaar met de Amerikaanse SAT). Wanneer de Cito Eindtoets Basisonderwijs score van niet-Westerse migrantenkinderen wordt vergeleken met die van autochtoon Nederlandse kinderen, is duidelijk te zien dat de eerste groep een forse en persistente achterstand heeft (zie Figuur 1.2).

Er zijn uiteenlopende verklaringen geopperd voor etnische verschillen in schoolprestatie, waarvan ongelijkheid in social-economische status (SES) waarschijnlijk de meest invloedrijke is. Een lage SES verklaart een groot deel van de verschillen in schoolprestatie en is ook vaak geassocieerd met onvoldoende stimulatie van cognitieve vaardigheden en tweedetaalbeheersing in de thuisomgeving. Naast cognitieve factoren, zijn gedrag en sociaal functioneren ook relevante factoren voor schoolsucces die meer zouden moeten worden geïncludeerd in studies naar etnische verschillen in schoolprestatie. Eerder onderzoek heeft bijvoorbeeld aangetoond dat zowel sociale als gedragsproblemen in de klas verband houden met slechte academische uitkomsten. Hoewel we weten dat etnische minderheidskinderen in een achterstandspositie meer aanpassingsproblemen vertonen op school en dat sociale en gedragsproblemen geassocieerd zijn met schoolprestatie, zijn er maar opvallend weinig studies die hebben onderzocht of sociale en gedragsaanpassing bijdraagt aan de verklaring van de lagere schoolprestatie van niet-Westerse kinderen wanneer ook rekening wordt gehouden met cognitieve vaardigheden.

ONDERZOEKSVRAAG 4

DRAGEN SOCIALE- EN GEDRAGSFACTOREN BIJ AAN HET VERKLAREN VAN ETNISCHE VERSCHILLEN IN CITO TOETSSCORES WANNEER ER REKENING WORDT GEHOUDEN MET VERSCHILLEN IN COGNITIEVE VAARDIGHEDEN ?

De resultaten in **Hoofdstuk 5** laten zien dat niet-Westerse kinderen gemiddeld lagere Cito toetsscores behalen aan het einde van de basisschoolperiode in groep acht. Dit is in lijn met eerder onderzoek waarin naar voren komt dat etnische minderheidskinderen in een achterstandspositie een verhoogd risico lopen op academische problemen. Van belang daarbij is dat de Cito Eindtoets Basisonderwijs in eerder onderzoek zorgvuldig is onderzocht en valide is bevonden voor gebruik onder etnisch diverse groepen. In **Hoofdstuk 5** is aangetoond dat de etnische verschillen in externaliserend probleemgedrag en kwaliteit van de sociale relaties met klasgenoten geen bijdrage leverden in het verklaren van het etnische verschil in de testscore wanneer ook rekening was gehouden met verschillen in cognitieve vaardigheden (taalvaardigheid en werkgeheugen) en aandachtstekort-hyperactiviteit (ADH).

Eerder ontwikkelingspsychologisch onderzoek heeft eveneens aangetoond dat cognitieve vaardigheden en ADH onderliggend zijn aan het mogelijke effect dat sociaal-gedragsaanpassing kan hebben op schoolprestatie. Studies in Amerika hebben daarom ook geattendeerd op het belang van cognitieve vaardigheden, aandacht, en gedrag dat gericht is op leren. De resultaten in **Hoofdstuk 5** zijn in overeenkomst met Amerikaanse studies. Ze laten zien dat wanneer er rekening wordt gehouden met cognitieve vaardigheden en ADH, verschillen in sociale- en gedragsaanpassing ook niet voorspellend zijn voor etnische verschillen in schoolprestatie in Nederland. Verder is duidelijk geworden dat dit ook het geval is wanneer klasgenoten rapporteren over het sociale functioneren van kinderen, en wanneer een gestandaardiseerde multi-domein schoolprestatietest wordt gebruikt.

De relatief lagere schoolprestatie van niet-Westerse migrantenkinderen werd volledig verklaard door hun eveneens lagere scores in cognitieve vaardigheden (effect grootte van 1.10 voor taalvaardigheid en 0.69 voor werkgeheugen) en verhoogde niveaus van ADH problemen. Deze grote verschillen hebben waarschijnlijk te maken met etnische verschillen in

gebruiken zoals het voorlezen door ouders aan hun kind, cognitieve stimulatie, en de mate van blootstelling aan de Nederlandse taal thuis. De familiemigratiegeschiedenis van niet-Westerse kinderen kan ook van invloed zijn. De ouders en grootouders van deze kinderen zijn veelal laaggeschoolde of analfabete arbeiders die komen uit minder of niet-geïndustrialiseerde gebieden in niet-Westerse landen. De aandachtsproblemen en moeite met gedragsinhibitie onder etnische minderheidskinderen in een achterstandspositie zijn in eerder onderzoek in verband gebracht met een gebrek aan cognitieve oefening en stimulatie in de thuisomgeving (bijvoorbeeld het moeten missen van activiteit en speelmateriaal met een hoge educatiewaarde).

Implicaties en Aanbevelingen voor Praktijk, Wetenschap & Beleid

In dit proefschrift is een aantal prangende vragen met betrekking tot de aanpassing van Nederlandse kinderen met een niet-Westerse origine beantwoord. Hierbij is gepoogd om empirisch gefundeerde aanknopingspunten te vinden voor de ontwikkeling en de implementatie van preventieve interventies. De bevindingen hebben dan ook praktische en theoretische implicaties voor onderzoekers, beleidsmakers, (school)psychologen, onderwijzers, en onderwijs- en gezondheidszorginstellingen die te maken hebben met etnisch diverse jeugd.

In de studie naar etnische verschillen in de ontwikkeling van psychosociale aanpassing over tijd is er geen bewijs gevonden voor escalatie van probleemgedrag en sociale problemen. Kinderen met een niet-Westerse familiemigratieachtergrond vertonen dus een ontwikkeling die vergelijkbaar is met die van autochtone Nederlandse kinderen. Dit suggereert dat er geen aanpassingen of nieuwe voorspellingsmodellen nodig zijn voor kinderonwikkeling die rekening houden met etniciteit. Hoewel dit al snel kan worden geïnterpreteerd als goed nieuws, is het van belang erop te wijzen dat er ook geen bewijs is gevonden voor de-escalatie van probleemgedrag en sociale problemen. Anders gezegd, de verhoogde niveaus van sociale en gedragsproblemen bij kinderen van niet-Westerse afkomst die al waarneembaar waren aan het begin van de basisschoolperiode namen over de tijd niet af, en bleken te blijven bestaan tot en met groep acht. Sociale en gedragsproblemen in de kindertijd zijn in tal van eerdere

studies in verband gebracht met een verscheidenheid aan in de tijd nabije en verre negatieve uitkomsten zoals sociale uitsluiting, antisociale en depressieve stoornissen, schooluitval en criminaliteit. Gegeven dat de niet-Westerse jeugd een verhoogd risico loopt op de ontwikkeling van psychische en sociaal-maatschappelijke aanpassingsproblemen wordt er in dit proefschrift gepleit voor betere (professionele) en meer aandacht voor niet-Westerse jongeren in een vroeg stadium.

Het merendeel van studies naar etnische verschillen in externaliserend probleemgedrag op school is gebaseerd op leerkrachtrapportage. In dit proefschrift is dit ook gedaan en is gebleken dat leerkrachten in de loop der tijd dezelfde beoordelingscriteria van externaliserend probleemgedrag hanteren voor etnisch verschillende kinderen, en is daarnaast ook aangetoond dat klasgenoten het eens zijn met de visie van leraren dat niet-Westerse migrantenkinderen meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan autochtoon Nederlandse kinderen. Deze bevindingen suggeren dat leerkrachtrapportages als valide kunnen worden beschouwd als het gaat om adequate screening van probleemgedrag bij etnisch diverse kinderen. Uit eerder onderzoek is gebleken dat kinderen van niet-Westerse migranten professionele hulp voor hun psychische problemen moeten ontberen, mede doordat hun ouders relatief minder snel problemen observeren. Leerkrachten zouden daarom een extra belangrijke rol kunnen vervullen in een effectief en vroegtijdig signalerings- en verwijzingsproces van niet-Westerse migrantenkinderen. Het uitblijven van leerkrachtvooroordelen op basis van de etniciteit van kinderen in de beoordeling van externaliserend probleemgedrag suggereert verder ook dat het gebruik van Nederlandse normgroepen en cut-off scores valide is voor de screening van probleemgedrag onder niet-Westerse groepen basisschoolleerlingen in Nederland.

In de afgelopen decennia zijn er meer discussies en spanningen merkbaar geweest die betrekking hebben op de groeiende maatschappelijke polarisatie in Nederland waarbij niet-Westerse migranten en autochtone Nederlanders (vaak met een rechts-politieke oriëntatie) tegenover elkaar zijn komen te staan. Deze grimmige maatschappelijke ontwikkelingen maken de urgentie van aandacht voor de negatieve effecten van (impliciete) vormen van sociale uitsluiting (bijvoorbeeld etnische discriminatie) in het onderwijs en op de arbeidsmarkt groter. Uit verschillende rapporten is gebleken dat de relatief moeizame integratie van niet-Westerse minderheden in de maatschappij, in het bijzonder die van jongeren, voor een groot deel

te verklaren valt door hun aanzienlijk hogere en langdurigere werkloosheidscijfer na het behalen van onderwijskwalificaties. Dit impliceert dat de niet-Westerse migrantenjeugd niet alleen een lage sociale positie heeft op de basisschool, maar ook op latere leeftijd waarschijnlijk problemen zal ervaren in het vinden van aansluiting bij en acceptatie door de maatschappij. De bevinding dat niet-Westerse kinderen mogelijk kwetsbaarder zijn voor (vormen van) sociale uitsluiting kan de kans vergroten dat zij dan ook uitwijken naar het vinden van aansluiting bij andere groepen, bijvoorbeeld bij een etnisch vergelijkbare groep en/of een groep met een soortgelijke maatschappelijke positie, die het makkelijker maken om zich met elkaar te kunnen identificeren. Deze mogelijke maatschappelijke gevolgen zouden belangrijker kunnen worden in latere stadia van ontwikkeling (tijdens identiteitsformatie in de adolescentie) en onderstrepen het belang van vroege implementaties van preventieve interventies die erop gericht zijn om de sociale status en gedragsregulatie van kinderen van niet-Westerse migranten te verbeteren. Niet-Westerse migrantenkinderen zouden baat kunnen hebben bij voor- of vroegschoolse interventieprogramma's waarin ze getraind worden in het reguleren van hun eigen gedrag en aandacht, in hun Nederlandse taalbeheersing, en in het ontwikkelen van hun sociale vaardigheden. Schoolprogramma's zijn hierbij een efficiënte en kosteneffectieve methode.

Als het gaat om academisch functioneren, laten de resultaten van dit proefschrift zien dat sociale en gedragsproblemen niet bijdragen in het verklaren van etnische verschillen in de Cito Eindtoetscore. Dit betekent echter niet dat de sociale en gedragsproblemen waar niet-Westerse kinderen mee kampen geen invloed hebben op andere ontwikkelingsgebieden. De grote effecten van etniciteit die zijn gevonden in externaliserend probleemgedrag gedurende de gehele basisschoolperiode kunnen als alarmerend worden beschouwd. Eerdere studies hebben laten zien dat stabiel verhoogde niveaus van externaliserende gedragsproblemen in de kindertijd voorspellend zijn voor antisociaal gedrag. Cognitieve vaardigheden en ADH verklaarden de etnische verschillen in de Cito Eindtoetscore. Dit impliceert dat interventies die een taalrijke en cognitief stimulerende omgeving bieden, een middel zouden kunnen zijn om etnische schoolprestatieverschillen te verkleinen. Het zou hierbij dan met name gaan om de verbetering van taalvaardigheid, het werkgeheugen, aandacht, en

gedragsregulatie. Dit zijn allemaal vaardigheden die essentieel zijn bij zelfgestuurd leren en aanpassen.

Met name de ontwikkeling van voldoende verbaal vermogen, werkgeheugen, en aandacht en gedragsregulatievaardigheden, zijn nodig voor succesvol leren in het algemeen, en onmisbaar voor de incrementele leerprocessen waar formeel onderwijs op gefundeerd is. Deze basiscompetenties kunnen het best begrepen worden in relatie tot specifieke dagelijkse activiteiten in de klas. Bijvoorbeeld, het begrijpen en (op)volgen van aanwijzingen, het organiseren van lesmateriaal, de planning en organisatie van het leerproces (bijvoorbeeld met behulp van innerlijke spraak), het beheersen van impulsgedrag, het negeren van afleiding en het richten van de aandacht. Gezien het feit dat kinderen van niet-Westerse migranten problemen ervaren met betrekking tot deze specifieke academische vaardigheden, kunnen zij met name baat hebben bij vroege jeugdinterventieprogramma's die zich richten op de training van taalvaardigheden, het mentaal vasthouden en bewerken van taak-relevante informatie, en aandachtsprocessen.

Voor de onderzoeken in dit proefschrift is gebruik gemaakt van een bestaand longitudinaal onderzoek dat de gelegenheid bood om beter inzicht te verkrijgen in het psychosociaal en academisch functioneren van kinderen van niet-Westerse migranten gedurende de basisschoolperiode. De resultaten van dit proefschrift kunnen worden toegepast en geïnterpreteerd met de doelgroep basisschoolleerlingen met tenminste één ouder met een niet-Westerns geboorteland in gedachten. Toekomstig onderzoek met een groter aandeel etnische minderheidssubgroepen zou op de bevindingen in dit proefschrift voort kunnen borduren door het functioneren tussen de etnische minderheidssubgroepen te vergelijken en nuance aan te brengen. Er kan hierbij dan bijvoorbeeld ook gekeken worden naar de rol van acculturatieniveau, het niveau van Nederlandse taalbeheersing, de mate van culturele afstand (tussen land van herkomst en land van migratie) en culturele identiteit. Wat acculturatie betreft zijn er bijvoorbeeld aanwijzingen dat met name Surinaams Nederlandse minderheden het beter doen als het gaat om de arbeidsmarkt en onderwijskwalificaties dan andere Nederlandse niet-Westerse minderheden. Grotere steekproeven waarin iedere etnische subminderheidsgroep (bijvoorbeeld Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) voldoende vertegenwoordigd is, maken het mogelijk om ze elk afzonderlijk te beschouwen in onderzoek dat een

langer tijdsbestek omvat. Op deze manier kunnen vragen beantwoord worden die gerelateerd zijn aan verschillen *binnen* etnische minderheden.

De longitudinale benadering van de vraagstellingen in dit proefschrift was gericht op de schoolomgeving. Het had als doel etnische verschillen in aanpassing op school te onderzoeken omdat daar een brede basis wordt gelegd voor het functioneren op latere leeftijd. Omdat eerdere studies vooral verschil hebben laten zien in de mate van gepercipieerde psychische problemen tussen zelf-, ouder-, en leerkrachtrapportage in multi-etnische steekproeven, zouden toekomstige studies wellicht meer duidelijkheid kunnen bieden in thuis-school discrepanties door ook herhaaldelijk verzamelde rapportages door het kind zelf, zijn/haar broer of zus en een ouder of opvoeder te includeren in het schoolonderzoek. Daarnaast kunnen studies die de ouder/opvoeder rapportages tussen niet-Westerse en autochtoon Nederlandse individuen vergelijken ook bijdragen aan een beter begrip van mogelijke culturele verschillen in de beleving, perceptie en conceptualisatie van probleemgedrag. Behalve het valideren en uitbreiden van de resultaten van dit proefschrift is een ander methodisch aspect dat toekomstig onderzoek zou kunnen incorporeren het testen van mogelijke transactionele relaties tussen ontwikkelingsgebieden over de tijd. Dit zou meer inzicht kunnen geven in de rol van etnische minderheidsstatus in mogelijke (accumulatieve) verergeringseffecten waarbij aanpassingsproblemen op het ene ontwikkelingsgebied (bijvoorbeeld agressief gedrag) bijdragen aan problemen op het andere ontwikkelingsgebied (emotionele problemen).

Toekomstig onderzoek dat gebruik maakt van gerandomiseerde steekproeven van basisscholen zou kunnen kijken naar de mogelijk modererende rol van etnische variatie in de klas in psychische, sociale en academische problemen. Andere belangrijke aanvullende studies kunnen uitzoeken hoe andere relevante factoren zoals sekse, numerieke minderheidsstatus, leerkrachtetniciteit, en de kwaliteit van de leerkracht-leerling relatie een rol spelen. Het is verder ook onduidelijk of peernominaties van kinderen (beoordelingen van kinderen in de klas over elkaar) verschillen tussen en binnen groepen kinderen als een functie van hun etniciteit.

Studies naar etnische verschillen in schoolprestatie kunnen voortborduren op de bevindingen van dit proefschrift door onderzoek te doen naar de invloed van sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling in een longitudinale studie waarbij ook gebruik wordt gemaakt van herhaaldelijk

gemeten gestandaardiseerde toetscores. De bevindingen van dit proefschrift onderschrijven het belang van cognitieve vaardigheden (taalvaardigheid, werkgeheugen en aandacht) wanneer het gaat om het verklaren van etnische verschillen in schoolprestatie. Toekomstig gerandomiseerd gecontroleerd (longitudinaal) effect onderzoek zou meer inzicht kunnen geven in de transfer van cognitieve vaardigheidstrainingen onder niet-Westerse kinderen. Deze trainingen en de transfer zijn van belang voor het leren controleren van de eigen aandacht, planningsvaardigheden, emoties, en gedrag in verschillende omgevingen, waaronder de schoolcontext. Interessant zou ook zijn om te onderzoeken of sociale en gedragsaanpassing wellicht wel etnische verschillen zouden kunnen verklaren wanneer niet-gestandaardiseerde academische scores als uitkomstmaat worden gebruikt.

Tot slot suggereren de resultaten van dit proefschrift dat de psychosociale aanpassingsproblemen en lagere cognitieve vaardigheden onder niet-Westerse kinderen al aan het begin van de basisschool aanwezig zijn en blijven bestaan tot en met het einde van deze fase in groep acht. Omdat er geen duidelijke aanwijzingen zijn gevonden voor escalaties in probleemgedrag over de tijd heen, worden scholen, beleidsmakers, en onderzoekers met primaire preventie doelstellingen geadviseerd zich meer te richten op de voor- en vroegschoolse ontwikkelingsfase.

Conclusies

Het voorliggende proefschrift laat zien dat kinderen met een niet-Westerse familiemigratie achtergrond een meer gecompliceerde, maar wel vergelijkbare ontwikkeling doormaken gedurende de basisschoolperiode. Deze kinderen hebben echter al forse ontwikkelingsproblemen aan het begin van de basisschool die blijven bestaan tot en met groep acht. Zo vertonen zij met name meer externaliserend probleemgedrag op school, hebben meer sociale problemen met klasgenoten en scoren lager als het gaat om schoolprestatie in vergelijking met autochtone Nederlandse kinderen. De verhoogde niveaus van externaliserende problemen konden niet worden toegeschreven aan leerkrachtvooroordelen op basis van de etniciteit van de kinderen. De resultaten wijzen eerder op een onderliggend mechanisme voor de verhoogde externaliserende problemen en suggereren dat niet-Westerse kinderen kwetsbaarder zijn voor de negatieve effecten van een lage sociale waardering door klasgenoten waardoor zij met meer

externaliserend reageren. De lagere schoolprestatie van niet-Westerse migrantenkinderen aan het einde van de basisschool blijkt niet te kunnen worden verklaard door hun sociale en gedragsproblemen wanneer er ook rekening wordt gehouden met verschillen in cognitieve vaardigheden en aandachtstekort- en hyperactiviteitproblemen. Kinderen van niet-Westerse migranten kunnen baat hebben bij thuis en/of (voor-)schoolse preventieve interventieprogramma's die erop gericht zijn om talige en niet-talige cognitieve vaardigheden, de regulatie van het eigen gedrag, en sociale vaardigheden te verbeteren.